

Postverbų pateikimo problema *Lietuvių kalbos žodyne*

ROLANDAS MIKULSKAS

Lietuvių kalbos institutas

The article deals with the treatment of the so-called 'postverbs' (i. e., particles occurring in phrasal verbs) in Lithuanian lexicography. In this connection, the North Lithuanian 'perficientive' constructions involving such postverbal markers are discussed in detail. The forms selected to act as postverbs are usually original illatives. Their functioning as aspect markers deprives them of their proper lexical meaning and of the possibility of functioning as adverbials. That is why, in dealing with the question of the grammatical interpretation of such forms (inspired by the needs of lexicographical description) one should first of all reject attempts to connect them with the process of adverbialisation of illatives in the West Lithuanian dialects.

0. Pernai birželį spaudoje pasirodžius dvidešimtam *Lietuvių kalbos žodyno* (toliau – LKŽ) tomui, man, kaip ir bet kuriam kitam LKŽ teksto rašytojui, knietėjo pasižiūrėti, kaip suredaguota manoji teksto atkarpa. Ypač rūpėjo tai, kaip redaktoriai pasižiūrėjo į teksto sutvarkymui bei reikšmių apibrėžimams mano mėgintas diegti kai kurias etnolingvistinės pakraipos idėjas bei žodžių gramatinio įforminimo naujoves. Deja, skaitydamas suredaguotą tekstą ne vienukart likau nuviltas: susidaro įspūdis, kad mano pastanga įdiegti naujus leksikografinės medžiagos organizavimo bei pateikimo principus buvo neatpažinta. Žinoma, LKŽ redaktoriai laikėsi per ilgus metus susiklosčiusios redagavimo tradicijos, bet ar tokia pozicija negimdo kartais tam tikros inercijos, užkertančios kelią naujovėms? Suprantama, paskutiniame Žodyno tome, siekiant išlaikyti metodologinį jo vientisumą, gal ir ne laikas radikaliai keisti redagavimo principus. Tačiau mano pasiūlytos naujovės nebuvo radikalaus pobūdžio. Jas diegti paskatino dvi bendresnės prielaidos. Pirma, per tą šimto metų laikotarpį, kurį tęsėsi LKŽ projekto įgyvendinimas, siekiant neatsilikti nuo kalbos mokslo raidos teksto rašymui ne kartą buvo taikytos metodinio bei teorinio pobūdžio inovacijos. Antra, kalbama apie ypač sudėtingos semantikos žodį *žėmė*, – būtent jį bei jo artimiausius vedinius ir teko aprašyti dvidešimtam LKŽ tomui. Dėl jų egzistencinio svorio šių dienų modernusis reikšmių mokslas – kognityvinė semantika – panašaus tipo žodžiams (be *žėmė*, čia dar galime paminėti *dangūs*, *namai*, *vietà*, *tėviškė*, lietuviams istoriškai svarbius žodžius *vakarai* bei *rytai* ir kt., plg. Gudavičius 2000: 39) rodo išskirtinį dėmesį. Mat tokių žodžių aprėpiamame reikšmių pasaulyje yra užkoduotas per ilgus amžius susiklostęs tautos, kalbinės bendrijos požiūris į jos egzistencijai svarbius dalykus bei jos mentalitetas. Rašant ar kuriant tokius „pamatinius lietuvių kultūros tekstus“ kaip LKŽ (Daujotytė 2002: 35), yra prasminga šių egzistenciškai mums svarbių žodžių reikšmes sutvarkyti ir pateikti taip, kad jų vartotojų mentalitetas skai-

tytojui būtų kuo aiškesnis, kad kuo grynesniu pavidalu jis būtų perduotas ateinančioms kartoms, tam panaudojant kuo adekvatesnes (taip pat ir netradicines) leksikografijos priemones. Šiuo atžvilgiu sukaupia reikšmių tvarkymo patirtis praverstų ir ateityje vienu ar kitu pavidalu tęsiant LKŽ projektą. Čia norėtusi nutraukti šias įžangines pastabas, kurių abstraktokas pobūdis gali pradėti erzinti skaitytoją. Tikiuosi ateityje grįžti prie etnolingvistinių svarstymų bei šios krypties principų pritaikymo LKŽ tipo žodynams. Toliau norėčiau kiek ilgiau apsisistoti ties viena gramatikos problema – vadinamųjų postverbų pateikimu LKŽ.

1. Rašant žodį *žėmė* teko pastebėti, kad šiaurinėse lietuvių kalbos šnektose šio žodžio ilytiavo linksnis ar jo analogas prielinksninė konstrukcija „*į*+akuzatyvas“, pavartoti po tam tikros reikšmės veiksmažodžių, rodo, kad jų žymimas veiksmas atliekamas iki galo, t. y. eina jų veikslo rodikliu. Šiaurės vakarų žemaičių (kretingiškių) tarmėje šią funkciją dar atlieka prieveiksmais *žėmyn* (*žėmyn*) bei jo ilgesnis variantas *žėmynais* (*žėmynais*). Peržvelgus LKŽ kituose tomuose pateikiamus analogiškus atvejus (pvz.: *laūka(n)*, *šaliñ*, *viršuō* ir kt.), matyti, kad šių žodžių reikšmė apibrėžiama nevienodai, kad redaktorių požiūris į šių formų gramatinę paskirtį liko aiškiau nesuformuluotas. Vienur šie žodžiai vadinami stiprinamosiomis dalelytėmis, kitur – prieveiksmais¹, dar kitur tokios vartosenos pavyzdžiai pasimėtę tarp įvairiomis reikšmėmis vartojamų atitinkamų daiktavardžių linksnų. Matydamas tokį neapibrėžtą šių žodžių traktavimą LKŽ ir siekdamas parodyti kuo vientisesnį požiūrį į juos, stengiausi, kiek įmanoma, visas su žodžiu *žėmė* susijusias formas, atliekančias tą pačią gramatinę funkciją, pateikti vienoje vietoje (to iki galo padaryti neįmanoma, nes dalis tokios vartosenos pavyzdžių neišvengiamai atsiduria prie prieveiksmaus *žėmyn*). Taigi mano buvo sumanyta straipsnyje *žėmė* įsteigti atskirą reikšmę. Prie jos, pažymėjus, kad iškeltojo žodžio ilytiavo forma ar jos analogas prielinksninė konstrukcija „*į*+akuzatyvas“, vartojami ppr. po nykimo, naikinimo ar šalinimo reikšmės veiksmažodžių ir nurodo, kad veiksmas einas į pabaigą ar atliekamas beveik iki galo, galima būtų sukelti absoliučią daugumą tokios vartosenos atvejų. Vietų sutrumpinimai rodytų šio reiškinių paplitimo geografiją. Atsižvelgdamas į naujausius veiksmažodžių veikslo raiškos šiaurinėse lietuvių kalbos šnektose tyrimus (Girdenis, Kačiuškienė 1986: 21–27), kalbamas gramatinės paskirties formas manau esant teisinga vadinti postverbais. Tiesa, pasirinkus tokią šio reiškinių pateikimo LKŽ formulę, teko užmerkti akis prieš faktą, kad vakarinėse lietuvių kalbos tarmėse ilytiavas kaip paradigmatis linksnis jau nebevartojamas, tiksliau, yra fiksuojami tik pavieniai tokios vartosenos atvejai. Čia pavartojamus kai kurių žodžių ilytiavus daug kas jau laiko prieveiksmais. Tačiau, kaip vėliau matysime, ne visų žodžių ilytiavo formos dėl jų inherentinės semantikos vienodu mastu yra atitrūkusios nuo savo linksniavimo paradigmos. Dėl šios priežasties „ilytiaviškai“ traktuoti veiksmažodžių tarpinio veikslo rodiklį *žėmė(n)* yra lengviau negu kitus tokios funkcijos žodžius, pavyzdžiui, *laūkan* ar *šaliñ*.

¹ Pastaruoju atveju jie taip pat traktuojami nevienodai: pateikiami kaip atskira atitinkamo prieveiksmaus reikšmė (*šaliñ*, *viršuō*) arba iškeliami atskiru straipsniu kaip ypatingos paskirties prieveiksmai (*žėmė(n)*, *žėmyn*).

1.1. LKŽ redaktorių buvo pasirinktas kitoks sprendimas. „Iliatyviškai“ traktuojama tik dalis *žemė(n)* pavyzdžių laikantis „gramatiškai teisingos“ pažiūros, kad iliatyvai į vakarus nuo tam tikros rytiečių tarmių ribos negalimi (žr. LKŽ_{xx} 313, 3. reikšm.). Čia palikti tik tie žemaičių tarmės pavyzdžiai, kuriuose veiklo rodiklio funkciją atlieka prielinksninė konstrukcija „i+akuzatyvas“. Sakiniai su *žemėn* (ar šiaurės rytų žemaičių *žemė*) redaktorių pateikiami prie atskirai iškelto prieveiksčio *žemėn* (ibid., 337). Pastarojo funkcija atskirai neaiškinama, tik nurodoma žiūrėti į *žemyn* (ibid., 344), kur paaiškinama, kad šis prieveiksmis (ir jo akcentinis variantas *žemyn*) žemaičių tarmėje vartojamas pabrėžiant baigtinį veiksmą². Reikėtų dar pridurti, kad dalis tokios vartosenos atvejų atsiduria ir prie atskiru straipsniu iškelto prieveiksčio *žemynais* (*žemynaīs*)³ (ibid., 345). Toks redaktorių sprendimas turi logikos. Jos esmė ta, kad remiamasi tam tikru „daiktų padėties žinojimu“, t. y. istorinės gramatikos bei dialektologijos žiniomis apie iliatyvo linksnio raidą ir likimą dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse. Tokio redagavimo principo tam tikras ydingumas paaiškės vėliau. Dabar norėčiau atkreipti dėmesį į labiausiai į akis krintantį tokio pasirinkimo trūkumą – iš esmės tą pačią gramatinę paskirtį turinčios formos pateikiamos net keturiose Žodyno vietose, be to, nevienodai jas traktuojant. Taip nepagrįstai išskaidomas vieningas veiksmazodžių gramatikos reiškiny. Naujai teikiamas postverbo terminas paliekamas tik pirmajam minėtam atvejui (t. y. prie trečiosios str. *žemė* reikšmės). Beje, atidžiau pasižiūrėjus, kaip suredaguota ši reikšmė, taip pat matyti tam tikri nenuoseklumai ir netgi klaidos. Anksčiau minėtos semantinės veiksmazodžių grupės, po kurių paprastai vartojami postverbai *žemė(n)* ir *į žemę*, apibrėžime „pakoreguotos“ taip, kad vietoje nykimo reikšmės randame menkinimo reikšmės veiksmazodžius. O tai netiesa! Taip pat nėra nuosekliai išlaikytas ir geografinis iliatyvo linksnio atskyrimo principas: šaltiniuose nurodomi *Lýgumai* yra toli į vakarus nuo iliatyvo paradigminio vartojimo arealo. Be to, tarp pavyzdžių su postverbine *žemėn* vartoseną yra įmaišyta tokių, kurie ne tik išeina už postverbų paplitimo arealo ribų, bet tokios vartosenos ir nerodo. Taigi čia nedera pavyzdžiai:

- (1) *Simpla širdis, tai nepasisupsi: žemėn atsileidžia rankos ir grūvi ML.*
- (2) *Mušiau mušiau – žemėsan sumušiau (ps.) DGLŠ.*
- (3) *Jūs, broliukai, dieveriukai mano, jūs nueikit naujojon kalvelėn ir nukalkit aukselio dalgelį ir nukirskit man žemėn galvelę (d.) PRNG.*
- (4) *Kad tu jam galvą žemėn – nesako, neprispažįsta ML.*

Visi šie sakiniai yra užrašyti iš rytiečių šnektų, kuriose iliatyvas gyvai tebevartojamas kaip paradigmatis linksnis. Tą rodo ir antrojo pavyzdžio iliatyvo daugiskaita. Pirmajame pavyzdyje akivaizdi žodžio *žemėn* adverbinė reikšmė: čia jis rodo veiksmo kryptį, t. y. modifikuoja veiksmazodį *atsilėidžia* krypties erdvėje atžvilgiu. Trečiajame

² Tokia nuoroda tarsi teigiamas formos *žemyn* pirmumas prieš formą *žemė(n)*, nors geografiniai duomenys rodo, kad pirmasis yra akivaizdžiai lokalus variantas.

³ Įprastoje vietoje, t. y. prie atitinkamų būdvardžio *žemas*, -a reikšmių, prieveiksmis *žemyn* pateikiamas kartu su savo ilgesniaisiais variantais (žr. LKŽ_{xx} 298 ir toliau).

ir ketvirtajame pavyzdžiuose vartojamų žodžių *žemėn* iliatyviška reikšmė ypač išryškėja palyginus šiuos sakinius su geografiškai artimais iliustraciniais sakiniais, pateiktais prie antrosios str. *žemė* reikšmės:

(5) *Mergiotė užpykus grėblį žemėn ir nuejo* LB (308).

(6) *Kai tik nulekia žemėn kur panašus [obuolys] i razsipleskoja, i trūksta* ŠVNČ (309).

Šios pastabos akivaizdžiai rodo, kad LKŽ redaktoriams iki galo nebuvo aiški mano teikimo dėl kalbamų postverbinės vartosenos formų prasmė. Regis, čia buvo išsakyta pakankamai argumentų, dėl ko verta rimčiau padiskutuoti dėl postverbo pateikimo LKŽ. Tad pradėkime iš pradžių ir iš eilės.

2.0. Pirmiausia pravartu būtų prisiminti Alekso Girdenio ir Genovaitės Kačiuškinės jau minėto straipsnio pagrindinius teiginius. Jame autoriai, atkreipdami dėmesį į paralelinius reiškinius latvių ir šiaurinių lietuvių veiksmažodžių sistemose, konstatuoja, kad šiaurinėse ir šiaurės vakarų lietuvių šnektose egzistuoja ternarinė veiksmo opozicija, savo išsivystymu gerokai primenanti latviškąją. Ternarinė veiksmo sistemos esmė esanti ta, kad, be eigos veiksmo – imperfektyvo ir įvykio veiksmo – perfektyvo, egzistuojanti dar ir tarpinė kategorija, kurią straipsnio autoriai siūlo vadinti *PERFICIENTYVU*. Perficientyvas padaromas su tam tikrais „nublukusios“ semantikos prieveiksmais, savo funkcija ir reikšme artimais perfektyvinio veiksmažodžio priešdėliams. Juos straipsnio autoriai siūlo vadinti *POSTVERBAIS*⁴. Bendra perficientyvinių veiksmažodžių ir jų postverbo reikšmė esanti *VEIKSMO ARTĖJIMAS PRIE PABAIGOS ARBA APSKRITAI PRIE TAM TIKROS RIBOS*. Beveik visi minėtose lietuvių šnektose vartojami postverbai turį atitikmenis latvių kalboje. Labiausiai esąs paplitęs postverbas *žemė(n)* ir jo lokaliniai variantai *žėmy(n)*, *žėmy(n)ais*, *į žėmę*, atliepiantis latvių *nuost*, *zemē* (pvz.: š. žem. *Kiršk kōjē žēmēn* TRK = *Cērtiēt kāju nuost*). Su šiuo postverbu ypač dažnas esąs vadinamųjų anihiliacinių (naikinamosios reikšmės) veiksmažodžių perficientyvas. Žemaičiuose gan dažni ir veiksmažodžiai su *laūk* (*laūko(n)*, *laūkonais*) ≈ la. *ārā*. Šiaurinėse panevėžiškių šnektose jiems dažniausiai atliepią formos su *ōre*. Jiems menkai tenusileidžias perficientyvas su *šaliņ* (*šalinais*, *į šālī*) ≈ la. *pruô(jā)m*. Straipsnio autoriai pateikia perficientyvų pavyzdžių ir su kitais, rečiau pasitaikančiais postverbais. Kai kurių jų, pvz.: *prý(šais)*, *pusiāu* (*pūsiau*), *į rinkī*, *līgīai*, gramatinę paskirtį sunkiau įžvelgti – bent jau pateiktuose pavyzdžiuose, plg.:

(7) *Nekēls man raņkos prýšais!* TRK.

(8) *Nelāužk pūsiau – sutrupēs* ALS.

(9) *Su ārkliu varīs teip į rinkī* KL.

(10) *Aniē ējo – i[r] manī vēdēs[i] līgīai* KLK.

Juk galima sakyti, kad šie žodžiai modifikuoja čia pateikiamų sakinių predikatus

⁴ Girdenis jau gerokai anksčiau, nei pasirodė straipsnis, LKŽ kartotekai pateiktuose lapeliuose su šiaurinių žemaičių šnektų pavyzdžiais šį terminą vartojo kalbamų žodžių gramatinei funkcijai nurodyti.

semantikos, o ne veiksmo atžvilgiu (pvz., paskutiniame sakinyje *lygiai* lengvai galėtų būti pakeisti prieveiksminiu semantiniu atitikmeniu *kartū*).

2.0.1. Atlikę smulkia iššifruotų magnetofono įrašų, darytų beveik visose šiaurės žemaičių parapijose, analizę, straipsnio autoriai konstatuoja, kad daugelis perficientyvinų konstrukcijų (tiksliau – makroformų) esą visiškai uzualios ir neutralios tik šiaurinėse šnektose. Jau į pietus (ir pietryčius) nuo Viekšnių, Tirkšlių, Salantų, Grūšlaukio jos pamažu ima prarasti reguliarumą, darosi vis labiau priklausomos nuo konteksto ir kalbėjimo ekspresyvumo. Veikiausiai todėl labiausiai ir esančios paplitusios kaip tik „anhiliacinės“ konstrukcijos *mirsta*, *beņg(i)a(si)*, *sprōgsta žēmēn*.

2.0.2. Straipsnio autoriai iš viso to daro vieną diachroninę išvadą: šiaurinių lietuvių ternarinė veiksmo sistema (arba jos užuomazgos ar rudimentai) esąs naujas gramatikos reiškinys, atsiradęs dėl latvių kalbos poveikio⁵. Ši įtaka galėjusi būti vaisinga todėl, kad, pirma, naujasis tarpinis veiksmas didinęs kalbos raiškumą bei tikslumą ir, antra, jo atsiradimas gražiai derinęsis su viena iš ryškiausių šiaurinių šnektų tendencijų – jų sintaksės linkimu į kuo didesnę konkretumą.

2.1. Trumpai apasakojus Girdenio ir Kačiuškienės straipsnio pagrindines mintis, norėtusi išskirti keletą momentų, reikšmingų tolesniam svarstymui. Pirma, žodžius *žēmē(n)*, *laūko(n)*, *ōre*, *šaliņ* ir pan., vartojamus po kai kurių veiksmazodžių ir atliekančius tam tikro tarpinio jų veiksmo rodiklio funkciją, kur kas tiksliau vadinti postverbais nei prieveiksmais, kad ir „nublukusios“ semantikos. Antra, aiškinantis perficientyvinų konstrukcijų sandaros ypatybes, svarbu prisiminti, kad bendra jų reikšmė – veiksmo artėjimas prie pabaigos arba apskritai prie tam tikros ribos. Su šia mintimi dera faktas, kad labiausiai paplitęs postverbas yra *žēmē(n)* (*į žēmę*). Būtent šis postverbas, palyginus su kitais straipsnyje minimais, geriausiai reprezentuoja ribos sąvoką, t. y. dėl inherentinės semantinės ypatybės lokalizuoti galutinį veiksmo tašką kartu gali reikšti ir to veiksmo pabaigą ar ribą, prie kurios tas veiksmas artėja. Faktas, kad latvių postverbą *nuōst*, kuris eidamas prieveiksniu reiškia „šalin“ ir terodo kryptį, dažniausiai atliepia lietuvių *žēmē(n)*, kaip tik ir rodytų straipsnio autorių pažymėtą šiaurinių lietuvių šnektų sintaksės polinkį į kuo didesnę konkretumą. Trečia, postverbų vienodai gramatinei interpretacijai labai svarbu, kad straipsnio autoriai perficientyvinas konstrukcijas laiko tam tikromis gramatikos MAKROFORMOMIS. Šią sąvoką Girdenis yra išaiškinęs ankstesniame straipsnyje (Girdenis 1984: 25–30). Makroformos išskirtinos gilesniu morfosintaksiniu lygmeniu, jos tiesiogiai „tarnaujančios“ sintakse ir apimančios tiek sintetines formas, tiek tas perifrastines konstrukcijas, kurios sakinyje priklausančios toms pačioms „horizontaliosioms“ paradigmoms kaip ir sintetinės formos ir atliekančios tą patį vaidmenį. Makroformos susijusios su mikroformų lygmeniu realizacijos (arba manifestacijos) santykiais. Sakinys tiesio-

⁵ Regis, šia išvada dabar abejoja E. Liparte (2000: 149–150). Jos manymu, trijų veikslų sistemą šiaurinėse lietuvių tarmėse reikėtų kildinti iš baltų kalbų partikulinių veiksmazodžių ir priešdėlinių veiksmazodžių korelacių sistemos. Ši plačiai paplitusi latvių kalboje. Jos liekanų ar užuomazgų esama ne tik šiaurinėse, bet ir rytinėse bei pietinėse lietuvių kalbos tarmėse, tik čia šios korelacijos nesančios dar pakankamai iširtos. Tačiau straipsnio autorės pateikiami negausūs veiksmazodžių su partikulomis pavyzdžiai iš pastarųjų tarmių terodo lokalinę reikšmę kaip ir jų priešdėliniai atitikmenys, vadinamosios partikulos čia neatlieka veiksmo rodiklio funkcijos.

giai esąs „konstruojamas“ iš makroformų, tačiau teksto lygmeniu jis jau traktuojamas kaip atskirų mikroformų (arba tiesiog žodžių) junginys. Kaip tik todėl ir esančios galimos įvairios permutacijos žodžių, priklausančių vienai makroformai, taip pat jų elipsė ir daugelis kitų tekstualinių reiškinių. Pastarąją straipsnio autoriaus mintį verta įsidėmėti, mat ji paaiškina kai kuriuos perficientyvinių konstrukcijų raiškos nereguliarumus, kaip antai retkarčiais pasitaikančius postverbus pozicijoje prieš veiksmažodį arba jų pavartojimą po priešdėlinių veiksmažodžių. Pritardami Girdeniui, tos pačios makroformos, perifrastinio iliatyvo, skirtingomis manifestacijomis galėtume laikyti prielinksninę konstrukciją *į žemę* ir sintetinę formą *žemė(n)*. O turėdami galvoje, kad direktyvo reikšmė yra sudėtinė iliatyvo reikšmės dalis, prie šių dviejų formų galėtume pridurti ir prieveiksminę *žėmyr*. Taip į šias formas galėtume žiūrėti kaip į tos pačios postverbo makroformos (kuri savo ruožtu yra perifrastinio perficientyvo mikroforma!) tris skirtingas realizacijas. Tokiam vieningam postverbo traktavimui gal kiek prieštarautų formų *žėmyr* ir *į žemę* tam tikras lokalumas – pirmoji daugiau vartojama šiaurės vakarų, o antroji – šiaurės rytų žemaičių. Tačiau, kaip rodo LKŽ kartotekos duomenys, abejur kaip tam tikra „substratinė“ forma vartojamas ir postverbas *žemė(n)*.

2.2. Girdenis ir Kačiuškienė savo straipsnyje pastebi, kad LKŽ postverbai pateikiami tik sporadiškai. Pastaba iš esmės teisinga, tik dabar, išėjus visai dvidešimčiai Žodyno tomų, padėtis yra kiek geresnė. Pastaruosiuose tomuose papildomai galime rasti postverbus *šaliñ* (XIV), *viršuō* (XIX) ir kalbėtąjį *žemė(n)* su variantais (XX). Visi jie laikomi prieveiksmais ir aiškinami įvairiai. Veikslo rodiklio funkcija, kaip jau buvo minėta, aiškiau pripažįstama tik postverbui *žemė(n)*. LKŽ duomenys patvirtina straipsnio autorių iškeltą faktą, kad labiausiai paplitęs postverbas yra *žemė(n)* ir jo lokaliniai variantai. Tad aiškinantis ternarinės veiklos sistemos paplitimą šiaurinėse lietuvių šnektose, jos kilmę ir funkcionavimo ypatumus, pirmiausia ir reikėtų remtis pasakymų pavyzdžių su šiuo postverbu analize. LKŽ kartotekoje surinkus visus perficientyvus su postverbais *žėmėn*, *į žemę*, *žėmyr* (*žėmyr*), *žėmyrais* (*žėmyrais*) galima gana patikimai nubrėžti šių konstrukcijų paplitimo pietinę ribą. Ją galima būtų pavaizduoti linija Klaipėda – Vėžaičiai – Endriejėvas – Plūngė – Telšiai – Luokė – Šaukėnai – Raudėnai – Kuršėnai – Meškūčiai – Lėgumai – Linkuvė – Pasvalys – Krinčinas – Kuprėliškis – Papilys – Čedasai – Jūdupė. Šią liniją galima būtų laikyti apskritai perficientyvinių konstrukcijų paplitimo riba. Ji iš esmės neprieštarauja kalbamo straipsnio autorių pateiktiems duomenims, išskyrus tą faktą, kad jų tirtų perficientyvinių konstrukcijų paplitimo geografija, įtraukdama šiaurinius panevėžiškius, užsibaigia ties Saločiais. Taigi LKŽ duomenys į šį arealą leidžia įtraukti ir šiaurinius kupiškėnus bei uteniškius. Šis faktas tik patvirtina Girdenio ir Kačiuškienės išvadą dėl latviškosios perficientyvinių konstrukcijų šiaurinėse lietuvių šnektose kilmės. Tačiau tolesnei diskusijai jis gali būti reikšmingas ir dėl kitos priežasties: perficientyvinės konstrukcijos su postverbu *žėmėn* vartojamos ir tarmėse, kur iliatyvas dar gyvas kaip paradigmatis linksnis⁶. O tai leidžia kiek kitaip pažvelgti į šios formos gramatinę kilmę.

⁶ Lietuvių kalbos atlaso duomenimis vakarinė vienaskaitos iliatyvo paradigmatinės vartosenos riba eina linija Smilgiai – Pasvalys – Pūšalotas – Panevėžys – Ramygala – Šėta – Jonavė – Kaišiadorys – Darsūniškis – Birštonas – Gudėliai – Krosnė – Rudaminė (LKA_{III} 54–55, žemėl. nr. 48).

2.3. Laikantis nuomonės, kad šiaurinėse mūsų šnektose ternarinė veikslų sistema formavosi latvių kalbos pavyzdžiu, visiškai suprantama, kad latviškas perficientyvinės konstrukcijos su direktyvų kilmės postverbais *nuôst, zemē, ārā, pruo(jā)m*, lietuviškoje dirvoje atliepia analogiškos konstrukcijos su iliatyvo formomis *žēmē(n), (i) žēmę, laūka(n)*⁷, *šaliñ*. Kadangi aptariamose konstrukcijose šie postverbai visų pirma atlieka veikslų rodiklio funkciją, tai kalbėti apie jų, kaip konkrečių daiktavardžių iliatyvų, reikšmę tarsi ir nebūtų prasmės. Tačiau sprendžiant šių formų leksikografinio pateikimo uždavinį, kuris, be kita ko, būtinai suponuoja ir gramatinę interpretaciją, tą daryti tenka. Juolab, kad, kaip nurodyta anksčiau, lengva ranka šiuos žodžius priskiriant prierieveiksmių klasei, jų pateikimas Žodyne susikomplicuoja.

2.3.1. Sutikdami su aptarto straipsnio autorių nuomone, kad tai esąs naujas gramatinės reiškinys, vis dėlto apie perficientyvinių konstrukcijų plitimo šiaurinėse lietuvių šnektose pradžią nieko aiškiau pasakyti negalime. Kadangi jas savo raštuose jau vartojo Daukantas, tegalime spėti, kad XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje šiaurės vakarų žemaičių (kretingiškių) tarmėje kai kurios iš jų buvo paplitę. Istorinės gramatikos duomenys rodo, kad iliatyvą, kaip paradigmą, tuo metu jau buvo pakeitusi prielinksninė konstrukcija „i+akuzatyvas“ (Zinkevičius 1980: 258). Greičiausiai sintetinės iliatyvo formos keitimas prielinksnine konstrukcija laipsniškai intensyvėjo einant į vakarus. Dar ir dabar kai kurių daiktavardžių vienaskaitos iliatyvas senosios kartos žmonių sistemingai vartojamas gerokai į vakarus nuo anksčiau nurodytos linijos, net apie Ariogalą, Tytuvėnus, Radviliškį, Jūkiškius, kitur vakarų Lietuvoje jis pasitaiko daugiausia tik tautosakoje (Zinkevičius 1966: 200–201). Akivaizdu, kad iliatyvo, kaip morfosintaksiniu lygmeniu kalboje funkcionuojančios makroformos, poreikis neišnyko. Tik bendrąją jo paskirtį – rodyti vietą, į kurią krypta ar yra kreipiamas veiksmas – vakarinėse lietuvių kalbos tarmėse realizuoja perifrastinė konstrukcija. Kyla klausimas, kuo laikyti dėl vienokių ar kitokių priežasčių šiose tarmėse tebevartojamas kai kurių žodžių sintetinio iliatyvo formas? Mėginami atsakyti į šį klausimą kalbininkai priversti spręsti kitą – šių formų suprieveiksmėjimo laipsnio – uždavinį.

2.3.2. Gramatikoje prieveiksmis apibrėžiamas kaip nelinksnuojama ir neasmenuojama savarankiška kalbos dalis, modifikuojanti veiksmą ar būseną įvairių aplinkybių (vietos, laiko, priežasties ir kt.) atžvilgiu (plg. Ulvydas, red., 1971: 425; Ambrazas, red., 1997: 410; LKE 504). Tačiau dažnai, siekdamai atriboti prieveiksmį nuo kitų kalbos dalių, šiais jo kategoriją apibrėžiančiais požymiais kaip kriterijais pasinaudoti negalime. Tarkime, mėginant nustatyti konkretaus daiktavardžio kurio nors linksnio suprieveiksmėjimo laipsnį, iš esmės sprendžiamas jo priskyrimo ar nepriskyrimo linksniavimo paradigmam klausimas, todėl pirmasis – nelinksnuojamos kalbos dalies – kriterijus čia tampa tautologiškas. Kartais neparadigminę daiktavardžio formą nuo paradigminių nės padeda atskirti kontekstas, o veikiau – tos formos sakinyje atliekama funkcija

⁷ Šis postverbas LKŽ (VII 176), regis, pateikiamas suliteratūrinta forma. Autentiškos žemaičių lytys *laūko(n), laūkonais* (ibid., 184), kurias nurodo straipsnyje Girdenis ir Kačiūskienė, su kalbama gramatine paskirtimi Žodyne nesiejamos, čia jos laikomos veiksmo kryptį erdvėje rodančiais prieveiksmiais, nors kai kuriuose sakiniuose šiuos žodžius galima interpretuoti ir kaip postverbus, plg.: *Gana, lipk laūko* [iš medžio] ŽG.

(Paulauskienė 1989: 55–56). Tačiau konkrečiu nagrinėjamu atveju tiek iliatyvas, tiek ir direktyvo reikšmės iš jo kilęs prieveiksmis modifikuoja veiksmą krypties erdvėje atžvilgiu, taigi abu atlieka vietos aplinkybės funkciją. Tad ir antrasis, funkcinis, prieveiksmio požymis šiuo atveju negali tarnauti kriterijumi atribojant prieveiksmį nuo daiktavardžio iliatyvo. Rimtesnis pagrindas ginčijamą žodžio formą laikyti ne visiškai atitrūkusia nuo daiktavardžio paradigmos yra tebeprasitaikantys tos formos deklinatyvai ar daugiskaita. Tačiau pastarasis kriterijus pritaikomas tik iš dalies, nes vakarinėse lietuvių kalbos tarmėse pirmiausia išnyko daugiskaitos iliatyvas ir kalbame tik apie užsilikusias vienaskaitos formas. Jeigu konkrečiai imtume formą *žėmė(n)*, tai turint omenyje postverbinei vartosenai svarbią jos sąsają su pagrindine⁸ žodžio *žėmė* reikšme — '(mūsų planetos) paviršius, kuriuo vaikščiojame, ant kurio stovime' — apskritai sunku tikėtis jos daugiskaitinės formos. Visai kitaip yra vartojant šį žodį kitomis reikšmėmis. Pavyzdžiui, ketvirtoji str. *žėmė* reikšmė 'viršutinis birus mūsų planetos paviršiaus sluoksnis' (LKŽ_{xx} 313) visiškai leidžia iliatyvo daugiskaitą, plg.:

(11) *Mes žėmėsan nenusinėšme, ką suvalgėm, sugėrėm ŠVNČ* (316).

(12) *Miške gimęs, miške augęs, išėjęs an lauko, žėmėсна lenda* (žagrė) SLK (316).

2.3.3. Kaip veiksminga priemonė, padedanti atriboti prieveiksnius nuo linksnių, iš kurių jie yra kilę, nurodomas jų negebėjimas turėti derinamųjų pažyminių (Laigonaitė 1957: 49; Ulvydas, red., 1971: 426; Paulauskienė 1989: 56). Su tuo reikia sutikti, tik norėtusi pridurti, kad ne visi konkretūs daiktavardžiai, ne visos daugiareikšmio daiktavardžio reikšmės ir ne visos vienos reikšmės paradigminės formos būna vienaip linkusios prisijungti derinamuosius pažyminius. Tarkime, kai kalboje koks nors objektas pasitelkiamas tik kaip orientyras judėjimo kryptį nurodyti, tokiu atveju pavartotas iliatyvas (ar prielinksninė konstrukcija „į+akuzatyvas“) paprastai neturi pažyminių, nes pasakymo sudarymo aplinkybės to objekto papildomos modifikacijos nereikalauja.

2.3.4. Klaidinga būtų manyti, kad čia išvardyti kriterijai išsemia visas galimybes atskirti prieveiksnius nuo juos gimdančių konkrečių linksnių reikšmių. Didelių galimybių čia teikia viso pasakymo semantinė analizė. Konteksto, situacijos supratimo ir interpretavimo įtaką gramatinės formos reikšmei pripažįsta ir Aldona Paulauskienė (ibid., 56). Pasak jos, linksnis virstas prieveiksniu, kai visai išnykstanti objektinė reikšmė, o adverbinė pasidaranti pagrindinė (ibid., 55). „Objektinė“ gramatinės reikšmės interpretacija priklauso ir nuo konkrečios daiktavardžio reikšmės. Kita vertus, ji yra reikalaujama ir palaikoma kai kurių dažniausiai pasakymuose su tuo daiktavardžiu vartojamų predikatų semantikos. Nesunku suvokti, kad tokio daiktavardžio kaip

⁸ Ši reikšmė redaktorių nutarimu atsidūrė antroje vietoje, į pirmąją iškeliant *Žemės* kaip planetos reikšmę. Toks sprendimas būtų suprantamas rašant enciklopedinį žodyną, astronominį žinyną ar pagaliau dabartinės kalbos žodyną. Tačiau tokia reikšmių pateikimo eilė visiškai netinka LKŽ tipo žodyne, kuriame reikšmės formuojamos visų pirma liaudies kalbos pasakymų pagrindu. Kruopšti semantinė ir kognityvinė šių pasakymų analizė rodo, kad lietuviams pamatinė yra *žemės* kaip paviršiaus, kuriuo vaikščiojame, sąvoka ir atitinkama reikšmė. Būtent iš šio koncepto išeina ir į jį sugrįžta daugelio kitų žodžio *žėmė* reikšmių gijos.

žėmė, kurio pamatinė reikšmė inherentiškai reiškia ribą, ties kuria natūraliai sustoja, užsibaigia visų krentančių ar metamų daiktų veiksmas, iliatyvas, vartojamas su predikatais *kristi, mėsti, lėistis, lipti* ir pan., lengviau išlaiko objektinę reikšmę negu, tarkime, daiktavardžių *laukas* ar *šalis* iliatyvai. Dėl šių daiktavardžių semantinės struktūros jų iliatyvo formos, modifikuodamos veiksmą, negali lokalizuoti galutinio jo taško. Todėl, labai abstrakčiai tereikšdamos veiksmo kryptį, jos lengviau interpretuojamos kaip prieveiksmai. Vis dėlto tik ištyrę kiekvieną tokių formų pavartojimo atvejį atskirai galime daryti patikimas išvadas apie jų objektinės ir adverbinės reikšmių santykį. Pavyzdžiui, net žemaičių tokių sakinių iliatyvo formas, paprastai jau telaikomas prieveiksmiais (Laigonaitė 1957: 50), galima skirtingai interpretuoti, plg.:

(13) *Eisiu laukan paveiziet, koks vejelis pučia* VKŠ.

(14) *Eik šalin!* VKŠ⁹.

Pirmajame pavyzdyje formos *laukan* objektinę reikšmę dėl jos semantinio santykio su šalutinio sakinio turiniu nesunku įžvelgti. Antrajame pavyzdyje forma *šalin* išties teturi adverbinę reikšmę. Toliau plg. sakinius iš LKŽ_{xx}:

(15) *Kap iš kamino žėmėn dūmai virsta – teipgi lietaus bus* PLS (309).

(16) *Kada kūreni, dūmai krinta į žėmę – jau prieš lytų* VDK (309).

(17) *Da puola in žėmę dūmai, da nebus pagada* ALN (309).

(18) *Dūmai žėmyn, gal vėl lietaus bus daugiau* KP (309).

Pirmojo sakinio iliatyvas *žėmėn* ir jį atliepanti antrojo sakinio prielinksninė konstrukcija *į žėmę* čia reiškia dūmų sklaidimo kryptį, taigi teturi direktyvo reikšmę. Tą dar aiškiau parodo palyginimas su toliau pateikiamų pasakymų pavyzdžiais: analogiškai situacijai nusakyti čia pasirenkami aiškūs direktyvai – prieveiksmais *žėmyn* (4) ir prielinksninė konstrukcija *in žėmę* (3)¹⁰. Šiais pavyzdžiais norėta parodyti, kad net „tikrųjų“ iliatyvų yra galima „adverbinė“ interpretacija. Tiesa, tokie atvejai pasitaiko rečiau. Kur kas dažnesni kontekstai, pabrėžiantys žodžio *žėmė* iliatyvo objektinę reikšmę, plg.:

(19) *Kai tik nulekia žėmėn kur panašus [obuolys] i razsipleskoja, i trūksta* ŠVNČ (309).

(20) *Audra muni iškėlė, dėjo į žėmę* AKM (309).

Abiejų sakinių veiksmažodžiai *razsipleskója, trūksta, dėjo* 'trenkė' predikuodami žemės paviršiui kietumo savybę kartu nulemia ir atitinkamo žodžio iliatyvo formų „objektinę“ interpretaciją.

⁹ Pavyzdžiai iš A. Laigonaitės knygos čia pateikiami nekeisti, nors jie neatitinka LKŽ priimtų transponavimo į bendrinę kalbą taisyklių.

¹⁰ Rytų Lietuvos tarmėse, kur iliatyvas vartojamas kaip paradigmatis linksnis, konstrukcija „į + akuzatyvas“ reiškia kryptį (Laigonaitė 1957: 47; Zinkevičius 1980: 255). LKŽ duomenimis tokia vartoseną būdinga ir pietų aukštaičių tarmei, plg.: *Jeigu in aukštį staugia, tai an gaisro, o jei in žėmę, tai an mirties šuva staugia* MRC (LKŽ_{xx} 308).

2.3.5. Pripažindami konteksto įtaką gramatinės formos reikšmei, negalime atmesti galimybės, kad tam tikrais atvejais net tų tarmių, kuriose iliatyvas kaip paradigmintis linksnis nebevertojamas, atstovai pajėgūs suvokti šių sintetinių formų pirmąją paskirtį. Lygiai kaip beprasmiška būtų neigti, kad suprantame literatūroje ar šnekamojoje bendrinėje kalboje pavartojamų iliatyvo formų gramatinę reikšmę, tik dėl to, kad šis linksnis kaip paradigmintis dabartinėje kalboje jau nebegyvas (plg. Laigonaitė 1957: 48).

2.3.6. Bendrai iliatyvo paskirtį galima apibrėžti taip: reikšdamas objektą jis modifikuoja veiksmą krypties erdvėje atžvilgiu¹¹. Formaliai jo reikšmę galima pavaizduoti taip: *slinktis + kryptis vidun + daikto vidus – vieta* (Paulauskienė 1989: 121). Taikydami šią schemą žodžio *žemė* iliatyvui, turime atsižvelgti į konkrečią reikšmę. Jeigu kaip pagrindinę išskiriame reikšmę '(mūsų planetos) paviršius, kuriuo vaikščiojame, ant kurio stovime', tai ši schema bus paprastesnė. Tuomet formai *žemė(n)* (*į žemę*) ją sudarys šie komponentai: *slinktis + kryptis į objektą – vieta*. Pavyzdžiui, pagal šią schemą lengvai galėtume interpretuoti iliatyvą sakinyje: *Nedainuok ne ant lietaus, lipk žemė* (sakytą gaidžiui) GRNK (LKŽ_{xx} 337)¹². Kartais ši schema dar paprastesnė. Pavyzdžiui, sakinyje *Vanduo krisdamas uža dideliai, par užplūską krimta žemėn* KL (LKŽ_{xx} 337) pavartotos iliatyvo formos reikšmę galėtume pavaizduoti taip: *slinktis + kryptis į objektą – kryptis*. Iš iliatyvo reikšmės čia belikęs tik direktyvo semantinis komponentas. Kad tam tikromis aplinkybėmis forma *žemė(n)* tereiškia kryptį, nenuostabu. Mat visi daiktai dėl svorio jėgos judėdami į ŽEMĘ kartu juda ŽEMYN. Pastarajame pavyzdyje formą *žemėn* jau paprasčiau laikyti prieveiksniu¹³.

2.3.7. Iš to, kas buvo pasakyta, pats laikas padaryti vieną mums svarbią išvadą: kalbamų formų gramatinės reikšmės interpretacija priklauso ir nuo leksikografinio medžiagos pateikimo. Jeigu kaip pagrindinę postuluojuame minėtą žodžio *žemė* reikšmę, tai mažai belieka atvejų, kad formą *žemė(n)* galėtume interpretuoti grynai „adverbiškai“ (t. y. tuomet, kai ji teturi abstrakčią krypties reikšmę). Todėl vienaip galima žiūrėti į formą *žemėn* liepime *Lipk žemėn!* abstrakčiai svarstant, esą čia ta konkreti *žemės* reikšmė jau dingstanti (Laigonaitė 1957: 49), ir visai kitaip tenka į ją žiūrėti leksikografiniame apraše, kur kaip pagrindinės reikšmės atspalviai išskiriami ir 'asla', ir 'grindys' (LKŽ_{xx} 312–313). Tuomet ir sakinio *Lipk žemė nu lovos vaikali, kur užsikorei?* KRŠ (LKŽ_{xx} 337) iliatyvo formą derėtų interpretuoti konkrečiai, „objektiškai“¹⁴.

2.4. Grįžkime prie pagrindinio svarstymų objekto – perficientyvinių konstrukcijų. Nesunku pastebėti, kad šiose konstrukcijose postverbų atliekama gramatinė funkcija atiboja juos nuo leksinės reikšmės, kurią šie žodžiai turėtų, jeigu sakinyje būtų vartojami laisvai. Leksinės reikšmės savarankiškumas yra vienas iš prieveiksio kate-

¹¹ Šiame straipsnyje galima atsiriboti nuo iliatyvo galimybės taip pat reikšti laiko, būdo ir tikslo aplinkybes (plačiau apie tai žr. Laigonaitė 1957: 38–44; Paulauskienė 1989: 59).

¹² Straipsnio autoriaus manymu, šis sakinyje postverbinės vartosenos nerodo.

¹³ Galbūt dėl piršto besiperšančios tokios interpretacijos šis sakinyje čia tarp kitų, perficientyvinės konstrukcijos reprezentuojančių, pavyzdžių taip pat nedera.

¹⁴ Dėl to šio sakinio pateikimas prie perficientyvinių konstrukcijų iliustracijų taip pat kelia abejonių.

goriją apibrėžiančių požymių (Ulvydas, red., 1971: 425; Ambrazas, red., 1997: 410). Būtent dėl turimos leksinės reikšmės prieveiksmis ir sugeba reikšti įvairias veiksmo aplinkybes, t. y. modifikuoti sakinio tarinį erdvės, laiko, būdo ir kitais atžvilgiais. Akivaizdu, kad perficientyvinėse konstrukcijose postverbais einantys žodžiai *žėmyn* (*žėmyn*), *žėmynais* (*žėmynais*), *laūk*, nors formaliai ir nesiskiria nuo atitinkamų prieveiksmių, tačiau yra daugiau ar mažiau apriboti reikšmės atžvilgiu ir tokiems prieveiksmiams būdingos vietos aplinkybės funkcijos *par excellence* neatlieka. Kita vertus, ir minėtos iliatyvo formos *žėmė(n)*, *laūka(n)*, (veikiau – *laūko(n)*), *šali(ñ)* dėl tų pačių priežasčių beveik¹⁵ nemodifikuoja sakinio veiksmo krypties erdvėje atžvilgiu. Ypač perficientyvinėse konstrukcijose yra desamentizuota forma *žėmė(n)*. Neaišku, kuo ją laikyti, prie kurios kalbos dalies priskirti. Geografinio kriterijaus taikymas nepadedą atsakyti į šį klausimą. Juk vargu ar galėtume analogiškuose pasakymuose iš rytinių tarmių, kur iliatyvas dar gyvas kaip linksnis, formą *žėmėn* interpretuoti kitaip: čia vartojamose perficientyvinėse konstrukcijose ji desamentizuota lygiai taip pat kaip ir vakarų pusės pavyzdžiuose. Šios ir kitų panašių formų interpretacijai labai reikšmingas tas faktas, kad *žėmė(n)* šiaurės rytų žemaičiai perficientyvuose vartoja pramaišiusi su prielinksnine konstrukcija *į žėmę*. Kadangi konstrukcijos su šiais postverbais yra labiausiai paplitę ir, kaip matysime toliau, aiškiausiai reiškia tarpinį veikslą, tai pagrįstai galime manyti, kad šiaurinėse lietuvių šnektose formuojantis ternarinei veiksmo sistemai būtent iliatyvas suvaidino svarbų vaidmenį. Žinoma, kalbėti reikėtų tik apie semantinę minėtų iliatyvo formų potenciją, kuri, kaip minėta anksčiau, net vakarinėse tarmėse tam tikruose kontekstuose tolydžio gali būti atgaivinama. Sprendžiant apie formų *žėmė(n)* ir *į žėmę* semantinių potencijų panaudojimą perficientyvui reikšti, jas derėtų suprasti labai plačiai: gebėdamos reikšti nukreipto ar kreipiamo žėmyn veiksmo ribą kartu jos gali reikšti ir kai kurių kitų veiksmų pabaigą, o veikiau – artėjimą prie pabaigos. Inherentiškai turėdamos semantinę ribos požymį kalbamiosios formos geriausiai tinka tarpiniam veiksmažodžio veikslui reikšti. Taip įtikinamai galima būtų paaiškinti, kodėl būtent su postverbais *žėmė(n)* ir *į žėmę* perficientyvinės konstrukcijos yra labiausiai paplitusios. Nėra abejonės, kad ribos požymį šios iliatyvo formos paveldėjo iš tų junginių, kuriuose jos modifikuoja vertikalaus judėjimo žėmyn reikšmę turinčius veiksmažodžius. Kaip žinome, perficientyvinės konstrukcijas su kalbamomis formomis sudaro tik tam tikros reikšmės veiksmažodžiai. Tačiau tik dalyje jų galima įžvelgti vertikalaus judėjimo žėmyn reikšmę. Suprantama, kad kuo sunkiau ši reikšmė įžvelgiama, tuo aiškesnė yra perficientyvo raiška.

2.4.1. Remdamiesi LKŽ kartotekos duomenimis, predikatus, su kuriais eina postverbai *žėmė(n)* ir *į žėmę*, galime suskirstyti į tris semantines grupes. Pirmąją grupę sudaro nykimo, antrąją naikinimo, trečiąją šalinimo (atskyrimo) reikšmės veiksmažodžiai. Pirmosios grupės dažniausiai fiksuojami veiksmažodžiai yra: *mūri*, *sprūgti*, *dvėsti*, *šalti*; antrosios grupės – *šauti*, *mūšti*, *beigti*; trečiosios grupės – *imti*, *vilkėti(s)*, *kinkyti*, *mėsti*, *grąauti*, *kirsti*, *pjauti* (žr. 1, 2, 3 lentelės, p. 90–95). Tik trečiojoje grupėje galime tikėtis rasti aiškesnių vertikalaus judėjimo žėmyn reikšmės veiksmažodžių, plg.:

¹⁵ Kaip matysime vėliau, visų šių formų desamentizacijos laipsnis vs semantinės interpretacijos galimybė priklauso ir nuo konkrečių veiksmažodžių, po kurių jos vartojamos, reikšmės.

- (21) *Mėšk žėmėn, nevalgyk, dar susirysi* PLN.
 (22) *Ritink tokį senį žėmė, kam tokio reik* RDN.
 (23) *Mažus numus griāuna žėmėn, stato penkių, devynių aukštų* Šrs.
 (24) *Nėškiava žėmėn* [puodą su bulvėm], *ka nepritegtų* KL.

Tačiau vienas kitas tokios reikšmės veiksmažodis gali pasitaikyti ir pirmosiose dviejose semantinėse grupėse, plg.:

- (25) *Ejo anudu į suejo į tokį liūgną – smuñka, skęsta į žėmę tas vaikas* VKš.

Kadangi šių sakinių veiksmažodžiai tebėra išlaikę vertikalaus judėjimo žemyn reikšmę, išlieka galimybė jų sudaromus junginius su formomis *žėmė(n)* ir *į žėmę* interpretuoti semantiškai, todėl jų perficientyvas nėra labai ryškus. Vis dėlto absoliuti dauguma šių anihiliaciniais vadinamų veiksmažodžių prasmingų junginių su kalbamomis iliatyvo formomis nesudaro, kitaip tariant, jų sudaromos perifrastinės konstrukcijos semantinio junglumo sąlygų netenkina. Geriausiai tai rodo pavyzdžiai, kuriuose šios formos vartojamos po priešingos krypties, t. y. reiškiančių judėjimą viršun, veiksmažodžių, plg.:

- (26) *Mun ir akys pabalo jau, nu pradėjo muni kárti žėmėn, i gan* LC.
 (27) *Rāusu žėmė tas žoles ir išmesu* KRš.
 (28) *Linus reik ráuti žėmėn* KLVrŽ.

Taigi kalbamų veiksmažodžių konstrukcijų su iliatyvo formomis *žėmė(n)* ir *į žėmę* gramatinė paskirtis labai aiški.

2.4.2. Kaip jau žinome, šiaurės vakarų žemaičių (kretingiškių) tarmėje pramaišiu su *žėmėn* vartojamas postverbas *žėmyñ* (*žėmyñ*) ir jo ilgesnis variantas *žėmyñais* (*žėmyñais*). Kadangi ši forma, vartojama laisvai, t. y., kai eina prieveiksmiu, turi kiek kitokią semantinę struktūrą, nei anksčiau aptartos iliatyvo formos, tai pagrįstai galėtume kelti klausimą, ar kartais jos pasirinkimo postverbinei funkcijai atlikti nelemia pasakymo predikato reikšmė. Tačiau šiuo požiūriu ištyrus LKŽ kartotekoje turimus pasakymus galima konstatuoti, kad predikatai, sudarantys perficientyvines konstrukcijas su postverbais *žėmyñ* (*žėmyñ*) ir *žėmyñais* (*žėmyñais*), savo reikšme niekuo nesisiskiria nuo anksčiau aptartųjų. Juos taip pat galima suskirstyti į minėtas tris semantines grupes. Kai kurie iš jų, pavyzdžiui: *miřti, sprógti, šálti; šáuti, pilti, kárti, mūřti, ganýti; ráuti, máuti, griáuti, kiřti*, užfiksuoti ir su iliatyvo, ir su adverbinės kilmės postverbais, neretai iš tų pačių arba artimų vietų (plg. 1, 2, 3 lentelių duomenis). Tai rodo, kad postverbo formos pasirinkimo sudarant pasakymus (bent jau dabar) nelemia predikato reikšmė. Tačiau reikšmės požiūriu formos *žėmyñ* (*žėmyñ*) ir *žėmyñais* (*žėmyñais*) aiškiai yra išvedamos iš iliatyvo formų, todėl laikytinos jų atžvilgiu antrinėmis (laisvai vartojamos teturi abstrakčią direktyvo reikšmę). Antrinėmis jos laikytinos ir dėl savo lokalumo visuotinai (šiaurinėse šnektose) paplitusių iliatyvo kilmės formų atžvilgiu. Tokios krypties argumentus patvirtina ir kiti geografiniai faktai. Remdamiesi *Lietuvių kalbos atlaso* duomenimis, iliatyvo formos *žėmė(n)* pietinio papliti-

mo ribą (į vakarus nuo iliatyvo, kaip paradigminio linksnio, vartojimo arealo) galėtume pavaizduoti linija Pagėgiai – Katyčiai – Švėkšna – Judrėnai – Plūngė – Telšiai – Luokė – Pāvandenė – Padubysys – Radviliškis – Šeduvė – Pociūnėliai – Surviliškis – Kėdainiai (LKA_{II} 55). Matome, kad ši riba iš esmės sutampa su anksčiau pateikta perficientyvinių konstrukcijų paplitimo šiaurinėse lietuvių šnektose riba. Vadinas, galime daryti išvadą, kad formos *žēmē(n)* paplitimas į vakarus nuo iliatyvo vartojimo arealo sietinas tik su perficientyvinių konstrukcijų vartojimu. Vienas kitas atvejis, kai čia šią formą galima interpretuoti grynai „iliatyviškai“ (ar net prieveiksmiškai) terodo jos semantines potencijas, t. y. laikytinas tam tikru resemantizacijos atveju. Visai kitaip yra su prieveiksniu *žēmyn*. Jis plačiai vartojamas visoje Lietuvoje ir yra vienas dažniausių lietuvių kalbos prieveiksnių (Ulvydas, red., 1971: 535). Į perficientyvinę konstrukciją jis galėjo būti įtrauktas vėliau kaip sinoniminis variantas postverbui *žēmēn*, nes iš dalies atliepia šio semantinę struktūrą. Tokią mintį paremia dabar egzistuojantis dvejopas šio postverbo (ir jo ilgesnio varianto) kirčiavimas. Kaip prieveiksniu žemaičių tarmėje, kaip, beje, ir visoje Lietuvoje, ši forma kirčiuojama tik galūnėje, taigi *žēmyn* (*žemynaĩs*). Tačiau vartojama perficientyvinėse konstrukcijose, t. y. atsidūrusi tam tikroje izoliacijoje, ji dažnai kirčiuojama ir šaknyje, taigi *žēmyn* (*žemynaĩs*). Greičiausiai *žēmyn* (š. v. žem. *žēmīn*) postverbinėje pozicijoje imtas kirčiuoti ir *žēmyn* (š. v. žem. *žēmīn*) pagal gana dažnai šioje pozicijoje pasitaikantį *žēmēn* (š. v. žem. *žēmēn*).

2.4.3. Iš to, kas pasakyta, aišku, kad dabar į perficientyvinę konstrukciją vartojamas tiek iliatyvo, tiek ir adverbinės kilmės formos reikėtų žiūrėti tik kaip į tarpinio veiksmo rodiklius, užmerkiant akis prieš retsykliais dar įmanomas semantines šių formų interpretacijas. Šioms formoms įvardyti visiškai pakanka formalaus postverbo pavadinimo, nes jis leidžia dirbtinai „netempti“ jų prie kurios nors semantinio turinio kalbos dalies. Kadangi kalbamų formų vieta Žodyne vis dėlto priklauso nuo jų santykio su tradicinėmis kalbos dalimis ir dažnai tiesiog būtina reikšmės (funkcijos) apibrėžime vartoti jų pavadinimus, tai tokiais atvejais galima verstis niekuo neįpareigojančiais *iliatyvo formos* (ne linksnio!) ar *adverbinės formos* terminais. Istorinės gramatikos žinias šių formų kategoriniam traktavimui reikėtų naudoti labai atsargiai. Bendrai reikšdamos raidos tendencijas jos daugiau ar mažiau schematizuoja kalbos aprašą. O svarbiausia žodynininko priedermė – kuo išsamiau aprašyti kiekvieno pateikiamo žodžio (ar jo formos) semantiką. Kaip matėme, aptariamoms formoms patyrė nevienodus semantinius pokyčius. Žodyne būtų pernelyg rigoristiška šių formų semantinį turinį ir gramatinę paskirtį aiškinti pagal istorinės gramatikos siūlomas išankstines schemas. Taip tik užmaskuojama tikroji tų formų prigimtis.

3. Šiame sraipsnyje bent trumpai norėtusi paliesti ir kitus populiariesnius postverbų. Šiaurinėse lietuvių šnektose gana dažnai tarpinio veiksmo rodiklio funkciją atlieka iliatyvo kilmės formos *laūka(n)*, *laūko(n)*, *laūkonais* ir jau grynai prieveiksminės kilmės forma *laūk*¹⁶. LKŽ duomenimis (peržiūrėta ir papildymų kartoteka), perfi-

¹⁶ LKŽ (VII 176) tik forma *laūkan* (ir trumpesnis jos variantas *laūka*) siejama su postverbine funkcija. Čia ji vadinama stiprinamąja dalelyte, bet kartu interpretuojama semantiškai prieveiksniu *šalin*, taigi elgiamasi nenuosekliai.

cientyvinės konstrukcijos su šiais postverbais dažniausiai sudaro tie patys anihiliacinės reikšmės veiksmažodžiai. Juos taip pat galima suskirstyti į tris minėtas semantines grupes, plg.:

(i) nykimo reikšmės predikatai:

(29) *Džiūvo eglės laūkan* (laūkon? – R. M.), išraudonavo ŠTS (LKŽ_{vii} 177).

(30) *Iš tų senųjų beŋgamos laūk* YL.

(ii) naikinimo reikšmės predikatai:

(31) *Árk laūkan* (laūkon? – R. M.) *tas pievas, čia menka žolė, dirva bus geresnė* ŠTS (LKŽ_{vii} 176).

(32) *Kuršo miškūse vilkūčius šaudė laūkan* (laūkon? – R. M.), o briedžius ne ŠTS (LKŽ_{vii} 176).

(33) *O aš jau nekraunu* [pinigų], *turiu i léidu laūk* JDR.

(iii) šalinimo (atskyrimo) reikšmės predikatai:

(34) *Jei supelėjusį vašką bei įmirusių bičių ar perų randat, tai pjaukiat jus laukan* (laukon? – R. M.) S. DAUK. (LKŽ_{vii} 176–177).

(35) *Sodnq reiks ráut laūka* PKR.

(36) *Aną paėmė minas riñkti laūk po karo* AKM.

(37) *Jug kad jau prasigėrė, ka jau antstolis kráustė laūko* LZ.

(38) *Lipk į marką i mēsk linus laūkonais* SKD.

Tarp pastarosios grupės veiksmažodžių sudaromų perficientyvinių konstrukcijų yra nemaža neaiškių atvejų, kai postverbų galima laikyti atliekant ir veiksmo krypties erdvėje modifikavimo funkciją, plg.:

(39) *Darys aperaciją, reik imti tą blužnį laūk* TRK.

(40) *Tik girdžiu – mūša duris laūka* (laūko? – R. M.) DR (LKŽ_{vii} 176).

Tokia dvejopa interpretacija galima ypač tais atvejais, kai sakinyje dar vartojama veiksmo pradžią lokalizuojanti konstrukcija „iš + genityvas“, plg.:

(41) *Sūnai mūša laūk iš kiemo, nepasirodo nė vienas žmogus* TRK.

Frazę *mūša laūk iš kiemo* galima interpretuoti: [mūša laūk] iš kiemo = išmūša (iš kiemo) ir mūša [laūk iš kiemo] = (mūša) iš kiemo laūk. Pastaruoju atveju forma *laūk* erdvės atžvilgiu modifikuoja ne tiek veiksmažodį (*mūša*), kiek daiktavardį (*kiemas*).

3.1. Anksčiau parodėme, kad postverbinė forma *žēmė(n)* genetiškai siejasi su vertikalų judėjimą žemyn reiškiančiais predikatais. Panašiai ir formas *laūka(n)*, *laūko(n)*, *laūkonais*, *laūk* galima būtų sieti su slinkties, t. y. reiškiančiais horizontalų judėjimą, veiksmažodžiais. Tik šiuokart genetinis ryšys, regis, stipresnis. Iš tiesų, didžiąją daugumą su horizontalų judėjimą reiškiančiais veiksmažodžiais vartojamų kalbamų formų jau reikia laikyti erdvės prieveiksmiais, plg.:

- (42) *Vaikai, lėkam laūko!* RDN (LKŽ_{VII} 184).
 (43) *Ans lėidos laūkon* MŽK (LKŽ_{VII} 184).
 (44) *Bėgom laūkon iš trobos, bijo[jo]m, ka neuždegtų budinkus* TRKN.
 (45) *Išvaryk vištas laūkonais iš trobos* SLNT (LKŽ_{VII} 184).

Viename kitame tokiaime pasakyme su slinkties reikšmės predikatu galima būtų įžvelgti ir perficientyją, plg.:

- (46) *I tu eik po velniūm nu muno galvos, eik, žalty, tu laūkon!* PLN.

3.2. Su slinkties veiksmažodžiais kalbamos formos vartojamos visame plote į vakarus nuo iliatyvo vartojimo arealo. Čia jos paprastai tereiškia judėjimą išorėn ir laikytinos prieveiksmiais. Spartų iliatyvo formos *laūkan* prieveiksmėjimą greičiausiai lėmė daiktavardžio *laūkas* semantinės struktūros raida abstraktėjimo link. Šio daiktavardžio abstrakčiausios reikšmės ‘vieta po atviru dangum’ ir ‘išorė’ (LKŽ_{VII} 178) dažniausiai težymi erdvės opozicijos *vidus* vs *išorė* vieną pusę. Toks daiktavardis objektinės reikšmės jau neturi. Jo iliatyvo forma *laūkan* abstrakčiai rodo kryptį erdvėje (iš vidaus į išorę) ir faktiškai jau yra prieveiksmis. Tokie prieveiksmiai nesugeba lokalizuoti modifikuojamo veiksmo pabaigos (rezultato)¹⁷. Galbūt dėl šios paveldėtos semantinės ypatybės formos *laūka(n)*, *laūkon*, *laūkonais* (ir išvestinė *laūk*) perficientyvinėse konstrukcijose postverbo vaidmeniui pasirenkamos rečiau nei forma *žė-mė(n)* (ir išvestinė *žėmyn*), nes menčiau nei pastaroji tinka veiksmo artėjimui prie pabaigos reikšti. Sprendžiant šių postverbinės vartosenos formų traktavimo ir pateikimo leksikografiniame apraše klausimą, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad dėl objektinės reikšmės praradimo vienu atveju ir jos išlaikymo kitu – kur kas mažesnis semantinis skirtumas tarp iliatyvo formų *laūka(n)* (*et cet.*) ir prieveiksmio *laūk*, nei jis yra atitinkamai tarp *žėmė(n)* ir *žėmyn* (*et cet.*).

4. Su tarpinio veiksmažodžių veiksmo raiška galima būtų sieti ir iliatyvo formą *šaliñ*. LKŽ (XIV 446–447) postverbiškai vartojama ši forma vadinama priveiksmiu veiksmažodžio reikšmei pabrėžti. Peržiūrėjus čia pateikiamus ir papildymų kartotekos pavyzdžius, tampa aišku, kad perficientyvinės konstrukcijos su forma *šaliñ* daugiausia sudaro šalinimo (atskyrimo) reikšmės veiksmažodžiai, plg.:

- (47) *Lūpa tas duris šaliñ atsispyręs* TRK (LKŽ_{XIV} 447).
 (48) *Paskiau tą [v]andinį lėisi apent šaliñ* VVR (LKŽ_{XIV} 447).
 (49) *Vaikščioji kaip baidyklė – plaukus kiřpk šaliñ* JDR (LKŽ_{XIV} 446).
 (50) *Drabužius išplausi i neiñsai šaliñ, pakol nenusileis saulė* DR (LKŽ_{XIV} 447).

Su nykimo ir naikinimo reikšmės predikatais užfiksuotas tik vienas kitas pasakymas, plg.:

¹⁷ Pasakymuose su šiais prieveiksmiais paprastai lokalizuojama (slinkties) veiksmo pradžia, papildomai tam panaudojant vidaus reikšmės prielinksninės konstrukcijas *iš trobės*, *pro duris* ir pan.

(51) *Džiūna bulbelės šaliū* ŽR (LKŽ_{XIV} 447).

(52) *Tos staklės išgyvėtos šaliū, reik dirbinties kitas* ŠTS (LKŽ_{XIV} 447).

Daugelyje pasakymų su šalinimo reikšmės predikatais formą *šaliū* galima laikyti atliekant kartu ir erdvės prieveiksmio funkciją. Ir tai nenuostabu – kaip prieveiksmis, *šaliū* idealiai semantiškai dera prie tokios reikšmės veiksmažodžių. Jeigu šios reikšmės veiksmažodžius forma *šaliū* modifikuoja tarmėse, kurios nutolusios nuo perficientyviinių konstrukcijų vartojimo arealo, tai tada ji laikytina grynai prieveiksniu, plg.:

(53) *Sakau, ar visą ranką pjauti šaliū reiks?* KLVRŽ (LKŽ_{XIV} 446).

(54) *Alyvinės obels turėsi rėžt šakas šaliū.* SNT (LKŽ_{XIV} 446).

Dėl daugumos tokių pavyzdžių galimos dvejopos interpretacijos tenka pripažinti, kad su forma *šaliū* sudaromos perficientyvinės konstrukcijos (išskyrus, žinoma, tuos retus atvejus su nykimo ar naikinimo reikšmės veiksmažodžiais) nėra tokios grynos kaip, pavyzdžiui, su forma *žėmė(n)*. Dėl to ir iškyla keblumų jas pateikiant leksikografiniame apraše¹⁸. Silpną perficientyvo raišką tokiose konstrukcijose, be kita ko, liudija ir faktas, kad forma *šaliū* jose gana dažnai eina po priešdėlinių veiksmažodžių, kurie patys vieni jau gali reikšti baigtinį veiksmą, plg.:

(55) *Liepė senūsius tus tvartus nugriauti šaliū* KRT.

(56) *Po tam vėl nūvertė tą bokštą šaliū* LK (LKŽ_{XIV} 447).

(57) *Nūlupam šaliū tą žievę, supjaustom gabalais dideliais* [obuolius] Tv.

4.1. Formos *šaliū* netinkamumo perficientyvo raiškai priešasčių, kaip ir ankstesniu atveju, reikėtų ieškoti jos semantikoje. Kaip prieveiksmis, ši forma plačiai vartojama visame plote į vakarus nuo iliatyvo vartojimo arealo. Ji, kaip ir forma *laūka(n)*, dažniausiai modifikuoja slinkties arba apskritai horizontalaus judėjimo veiksmažodžius. Spartų iliatyvo formos *šaliū* prieveiksmėjimą greičiausiai lėmė daiktavardžio *šalis* reikšmės abstraktėjimas. Abstrakčiausia šio daiktavardžio reikšmė 'vieta ar erdvė, esanti tolėliau nuo ko nors, nuošalė' (LKŽ_{XIV} 456) težymi erdvės opozicijos *centras* (kur lokalizuotas subjektas) vs *periferija* vieną pusę. Toks daiktavardis jau yra praradęs objektinę reikšmę. Jo iliatyvo forma *šaliū* abstrakčiai rodo kryptį erdvėje (iš vietos, kur subjektas yra, į pakraštį) ir faktiškai jau yra prieveiksmis. Ši forma, kaip ir forma *laūka(n)*, inherentiškai nesugeba lokalizuoti modifikuojamo veiksmo pabaigos ir galbūt dėl to menčiau nei forma *žėmė(n)* tinka perficientyviui reikšti. Kita vertus, ieškant atsakymo į klausimą, kaip apskritai tokios semantikos žodžiai gali eiti veiksmo rodiklio pareigas, reikėtų atkreipti dėmesį į tą faktą, kad direktyvų *laūkan* ir *šaliū* modifikuojamų slinkties veiksmažodžių perficientyvas siejasi ne tiek su veiksmo pabaigos, kiek su veiksmo pradžios lokalizacija, kuri šiose konstrukcijose visuomet suponuojama.

¹⁸ LKŽ toje pačioje vietoje pateikiami pavyzdžiai tiek iš šiaurinių, tiek ir iš pietinių tarmių. Vienas kitas aiškesnis perficientyvas, regis, įsimaišęs tarp adverbinės vartosenos pavyzdžių, plg.: *Grūdo muni šaliū, ir gan ŽEML* (LKŽ_{XIV} 446); *Aš pasiėmiau šakalį tą šunį mišti šaliū* END (LKŽ_{XIV} 446).

5. Ne visi šiaurinėse lietuvių šnektose vartojami postverbai yra sietini su iliatyvo linksniu. Šiaurinių žemaičių vartojamas *viršuō* greičiausiai yra inesyvo kilmės¹⁹. Šiaurinių panevėžiškių tarmėje ją atliepia formos *viršū* (*viršum̃*), *virš*. LKŽ visos šios formos interpretuojamos semantiškai ir pateikiamos kaiprieveiskmiai. Kadangi jos dažnai kartojasi po kai kurių veiksmazodžių, tai neretai Žodyne laikomos su tais veiksmazodžiais sudaromų frazeologinių junginių sudėtinėmis dalimis (ypač jeigu veiksmazodžiai vartojami netiesiogine reikšme). Tačiau taip elgiamasi nenuosekliai, plg.:

(58) *Púola virš, baras: užverstas griovelis* VŠK (LKŽ_{XIX} 605).

(59) *Nieko negaliu pasakyti, tuoj púola viršum̃* VŠK (LKŽ_{XIX} 621).

(60) *Ka ans pamato, púla viršuō kaip šerna* TL (LKŽ_{XIX} 626).

Pastarasis pavyzdys Žodyne pateikiamas jau ne kaip frazeologizmas (beje, kaip ir kiti greta esantys žemaičių sakiniai). Kita vertus, visai be pagrindo čia daromi frazeologizmai iš tokių tiesiogiai suprantamų pasakymų kaip *Lipa viršuō* [šuo], *jei nēko nesakai* KLK (LKŽ_{XIX} 626) ir kt.

5.1. Akivaizdu, kad LKŽ kalbamos formos su veiksmo kategorija nesiejamos. Peržvelgus čia pateikiamus žemaičių pasakymus su forma *viršuō*, matyti, kad ji dažniausiai vartojama su horizontalų judėjimą reiškiančiais veiksmazodžiais (*pulti, šókti, eiti, važiuoti*) ir modifikuoja juos ne tik krypties (rodo artėjimą tiesiai į ką, puolimą tiesiai ant ko), bet ir intensyvumo (rodo spartų artėjimą, staigų puolimą) atžvilgiu. Būtent kaip veiksmo intensifikatoriai, rodantys objekto ar reiškinių staigų artėjimą į ką nors, jie galėtų būti interpretuojami ir kaip gramatiniai veiksmo rodikliai, nes kartu reiškia ir sparčiai artėjančią prie pabaigos (iki susidūrimo, kontakto) slinkties veiksmą.

5.2. Pasakymų analizė rodo, kad jeigu veiksmazodis žymi tiesioginį (fizinį) kontaktą su objektu, tuomet formą *viršuō* paprastai lengviau interpretuoti kaip krypties prieveiksmį, plg.:

(61) *Sukriokė [mašina], maniau, ka viršuō važiuo[ja], suvirpėjau* KRŠ (LKŽ_{XIX} 626).

(62) *Turiav gaidį, – ka púla viršuō!* RNV (LKŽ_{XIX} 626).

(63) *Esam bėgę nu tų jaučių, – púls viršuō* ŽD (LKŽ_{XIX} 626).

Galima manyti, kad veiksmo krypties modifikatoriaus funkciją forma *viršuō* paveldėjo iš prielinksninės (polinksninės) vartosenos iš esmės tos pačios rūšies pasakymuose, plg.:

(64) *Mauna vėjais [mašinos], i viršuō žmogaus važiuo[ja]* RDN (LKŽ_{XIX} 626).

(65) *Ta karvė dideliai draskės, púolė žmonims viršuō* AKM (LKŽ_{XIX} 626).

5.3. Kai šie veiksmazodžiai vartojami netiesiogine reikšme, t. y. fizinio kontakto nežymi, tai juos modifikuojančią formą *viršuō* lengviau laikyti postverbu, plg.:

¹⁹ Yra užfiksuota ir forma *viršuōn*, kur *n* veikiausiai yra iš iliatyvo formos *viršūn*: *Daba vaikai viršuōn pulna ant senesnio* KRŠ (LKŽ_{XIX} 627).

(66) *Aš nenorė[ja]u tą vaikį išduoti, ant ano pūls viršuō* SD (LKŽ_{XIX} 626).

(67) *Šōksta viršuō, akes drasko* [berniūkštis] KRŠ (LKŽ_{XIX} 626).

5.4. Perficientyvo raiška yra aiškiausia, kai forma *viršuō* eina po slinkties veiksmažodžių ir žymi ko nors (spartų) artėjimą tiesiai į tą vietą, kur yra kalbėtojas, plg.:

(68) *Vokytis eīta viršuō, bet maišos i ruskiai* ŠTS (LKŽ_{XIX} 626).

(69) *Vėjas pūta tą smarvę viršuō* TRK (LKŽ_{XIX} 626).

(70) *Lytus eīna viršuō, greičiau tik grėbkiat* AKM (LKŽ_{XIX} 626).

Tai suprantama, nes formos *viršuō* modifikuojamų tokios reikšmės veiksmažodžių įvykio veikslas būtinai siejasi su veiksmo subjekto atvykimu (ar objekto atgabėnimu) į tam tikrą erdvės (kelio) punktą.

6. Galiausiai reikėtų aptarti vieną praktinio pobūdžio klausimą, kylantį taikant postverbo terminą aptariamoms formoms tais atvejais, kai šios eina prieš veiksmažodį, plg.:

(71) *Višta gal ką išgiedoti, galvą žēmē kerta* KRŠ.

(72) *Ėmē kaimas deginti, gyventojus vienus vergti, kitus laukan* (laukon? – R.M.) *kirsti* S. DAUK (LKŽ_{VII} 177).

Perficientyvių konstrukcijų analizė rodo tokią tendenciją: kuo grynesnė yra tarpinio veiksmo raiška, tuo griežčiau fiksuota postverbo pozicija po veiksmažodžio. Ir, atvirkščiai, kuo labiau kalbamų formų atliekama gramatinė funkcija sumišusi su direktyvo²⁰ raiška, tuo laisvesnė jų vieta sakinyje. Tačiau net ir aiškių perficientyvų atveju retkarčiais pasitaikantis postverbo pavartojimas prieš veiksmažodį visiškai suprantamas, jeigu jį aiškinsime kaip tekstualinį reiškinį, t. y. priklausančią nuo pasakymo realizavimo aplinkybių. Tokia „inversija“ įmanoma, kai egzistuoja griežta taisyklė, kuri tik gilesniu morfosintaksiniu lygmeniu fiksuoja perifrastinio perficientyvo dėmenų tvarką. Taigi postverbo termino vartojimas kalbamoms formoms apibūdinti yra visiškai pateisinamas.

IŠVADOS

1. Nekyla abejonių dėl perficientyvių konstrukcijų egzistavimo šiaurinėse lietuvių šnektose. Jos turi būti tinkamai reprezentuotos LKŽ tekste.

2. LKŽ perficientyvinės konstrukcijos pateiktinos prie jų veiksmažodžių tarpinių veikslą rodančių formų. Šios formos turi būti kuo vienodžiau gramatiškai traktuojamos. Taip pasiekama maksimalios kalbamų konstrukcijų koncentracijos vienoje vietoje, leidžiančios spręsti apie jų paplitimo geografiją. Vienodas šių perficientyvo rodiklių pateikimas padidintų ir naujai rengiamo LKŽ leidimo elektroninės paieškos skaidrumą.

²⁰ Perficientyvinės konstrukcijos su kitos semantinės prigimties postverbais, kaip antai *kiāurai, lūgiai, kietai* ir pan., nenagrinėtos.

3. Šiaurinėse lietuvių šnektose vartojamų perficientyvinių konstrukcijų veiksmo raiška yra nevienodo ryškumo. Perficientyvo grynumas priklauso nuo jo gramatinę funkciją rodančių formų desemantizacijos laipsnio. Kuo labiau desemantizuotos šios formos, tuo grynesnė tarpinio veiksmo raiška. Šių formų resemantizacijos galimybės, t. y. kai jas įmanoma interpretuoti kaip erdvės prieveiksnius, iš dalies priklauso ir nuo pasakymų predikatų semantikos.

4. Nėra jokio teorinio pagrindo kalbamas formas laikyti prieveiksmais. Žodyne jas pateikiant pakanka formalaus *postverbo* termino (sutrumpintai – *postv.*), o prireikus apibrėžime galima vartoti niekuo neįpareigojančius *iliatyvo formas, prieveiksminės formos* ar pan. terminus (priklausomai nuo tų formų semantinės prigimties).

5. Labiausiai paplitusios yra perficientyvinės konstrukcijos su *iliatyvo* prigimties postverbu *žėmė(n)* (*į žėmę*) ir jo lokaliniais adverbinės prigimties variantais (šiaurės vakarų žemaičių) *žėmyn* (*žėmyn*) ir *žėmynais* (*žėmynais*). Šie postverbai paprastai eina po nykimo, naikinimo ir šalinimo (atskyrimo) reikšmės veiksmažodžių. Šių perifrastinių konstrukcijų perficientyvo reikšmė yra pati ryškiausia. Dviprasmiškai atrodo tik vienas kitas atvejis, kai minėtieji veiksmažodžiai kartu reiškia ir vertikalią judėjimą žemyn (tuomet kalbamos formos gali būti suvokiamos ir kaip erdvės prieveiksmai).

6. Perficientyvinės konstrukcijos su postverbu *žėmė(n)* vartojamos visame latviškame Lietuvos pasienyje. Šių konstrukcijų pietinę paplitimo ribą galima laikyti apskritai perficientyvo paplitimo šiaurinėse lietuvių šnektose riba ir į ją orientuotis tais atvejais, kai kalbamas perifrastines konstrukcijas galima aiškinti dvejopai.

7. *Iliatyvo* kilmės postverbai *laūka(n)*, (*laūko(n)*, *laūkonais*) ir *šaliñ* laikytini greičiau adverbinės prigimties formomis kaip ir forma *laūk*. Perficientyvinės konstrukcijos su šiais postverbais yra mišraus tipo, nes dažnu atveju jie gali būti interpretuojami ir kaip veiksmo krypties erdvėje modifikatoriai. Kiek aiškesnė yra su šiais postverbais sudaromų tų pačių anihiliacinės reikšmės veiksmažodžių konstrukcijų perficientyvo raiška. Lengviausiai adverbiškai interpretuojamos po horizontalų (slinkties) veiksmą reiškiančių veiksmažodžių einančios formos, todėl postverbinė jų funkcija yra labiausiai „užtemdyta“.

8. Su inesyvo kilmės žemaičių forma *viršuō* perficientyvinės konstrukcijas sudaro ribotas kiekis puolimą ar staigią slinktį reiškiančių veiksmažodžių. Ši forma dažnu atveju sakinio veiksmą modifikuoja kartu kiekybės (reiškia judėjimo intensyvumą) ir krypties erdvėje (tiesiai į objektą) atžvilgiu, todėl nėra grynai gramatinis (veiksmo funkcijos) rodiklis. Aiškiausiai postverbinė formos *viršuō* funkcija atsiskleidžia, kai ji eina po slinkties veiksmažodžių. Reikšdama staigų ko nors artėjimą tiesiai į pasakymo subjektą ji kartu reiškia ir slinkties veiksmo pabaigą.

9. Žodyne šios tarpinio veiksmo rodiklio pareigas einančios formos pateiktinos su pažyma *postv.* atskirai nuo prieveiksnių. Geriausia jas, žinoma, būtų iškelti atskiru straipsniu. Siekiant, kad kuo daugiau perficientyvinių konstrukcijų būtų pateikiama vienoje vietoje, prie pagrindinių formų pagal galimybes reikėtų pateikti ir lokalius variantus. Tarkime, LKŽ metodika neleidžia formų *žėmė(n)* ir *žėmyn* (*žėmyn*) pateikti viename leksikografiniame straipsnyje, tačiau tikslinga (o tam yra, kaip parodėme, ir teorinio pagrindo) greta perficientyvų su sintetinio *iliatyvo* forma *žėmė(n)* pateikti

pavyzdžius su perifrastinio iliatyvo forma *į žemę* (arba atvirkščiai, kaip čia buvo padaryta str. **žėmė**). Panašiai greta konstrukcijų su postverbu *žėmyn* (*žėmŷn*) viename straipsnyje būtų galima pateikti ir pavyzdžius su ilgesniuoku jo variantu *žėmynais* (*žėmynais*), kaip tai daroma pateikiant prieveiksnius straipsnyje **žėmas, -a**.

1 LENTELĖ. PASAKYMŲ SU PERFICIENTYVINĖMIS KONSTRUKCIJOMIS
PREDIKATAI (NYKIMO REIKŠMĖS VEIKSMAŽODŽIAI)

Veiksmažodis	<i>žėmėn</i>	<i>žėmė</i>	<i>į žėmę</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmŷn</i>	<i>žėmynais</i>	<i>žėmynais</i>
<i>miūti</i>	PLNG, LG, SKD, TRKN, ŠTS, YL, TRK, AKM, VGR, MŽK x 2	KRŠ, TRŠ	TL	DR, GRŠL, PLT	SD, VGR	LNK	SK
<i>sprógti</i>	KLVRŽ, TRK x 3	RDN, KRŠ		DR, SKD, BRS	SD, TRK		
<i>dvėsti</i>	KRT, PLT x 2, KLVRŽ, AKM	KRŠ		SD			
<i>beŷgtis</i>	TRK						
<i>šlópti</i>	AKM						
<i>káršinties</i>	ŠTS				YL		
<i>kandėti</i>	ŠTS (apie kailį)						
<i>šálti</i>	ŽEML, MŽK, TRK x 3		PP		KLVRŽ x 2, TRK		
<i>skėsti</i>			VKŠ, LŽ	ŠTS			
<i>eĩti</i> 'slinkti'	VGR (apie ūsus), RDN (apie plaukus)						

1 LENTELĖS TĘSINYS

Veiksmažodis	<i>žėmėn</i>	<i>žėmė</i>	<i>į žėmę</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmynais</i>	<i>žėmynais</i>
<i>šėrties</i>			Šts				
<i>birti</i>						Ms (apie ašmenis)	
<i>sirgti</i>	YL						
<i>kristi</i>						SKD (apie galvas kare)	
<i>galuoties</i>				SKD			
<i>blogėti</i>				SKD			

2 LENTELĖ. PASAKYMŲ SU PERFICIENTYVINĖMIS KONSTRUKCIJOMIS
PREDIKATAI (NAIKINIMO REIKŠMĖS VEIKSMAŽODŽIAI)

Veiksmažodis	<i>žėmėn</i>	<i>žėmė</i>	<i>į žėmę</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmynais</i>	<i>žėmynais</i>
<i>šauti</i>	kaimyną KL, [žmogų] PLT, [žmogų] KRTN, [žmo- gų] ALS, [žmogų] YL, [žmogų] ŽEML, tą žaltį TRK, [žmogų] SK, bobą VŠK, tėvus Ps, komunistą PPL, vyrą KPR			[žmogų] KAL, [žmogų] SD, [žmo- gų] GD	tokį žaltį SD, žmogų ŽD x 2, [žmogų] YL, [žmo- gų] SD		
<i>mūšti</i>	vaiką TRK, tėvą TRK,			[žmogų] TRKN	[žmogų] YL		

2 LENTELĖS TĘSINYS

Veiksmazodis	<i>žėmėn</i>	<i>žėmė</i>	<i>į žėmę</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmynais</i>	<i>žėmynais</i>
	[daiktą] TRK, [žmo- gu] YL, mu- ses END						
<i>(už)mūšti</i>				tą žmogų PLNG			
<i>beŋgti</i>	[žmogų] ŽEML, bobą TRK			save SD			
<i>iūti gyvībę</i>	[žmogui] SD						
<i>karti</i>	[žmogų] LC				[žmo- gu] YL		
<i>smāugti</i>	[žmogų] TRK			[žmogų] TRK, [žmogų] MS			
<i>rakti</i>		šėną KRŠ					
<i>pilti 'šauti'</i>		žmogpjovą KRŠ			žmogžudžius PVN		
<i>žudyti</i>					[žmo- gu] YL		
<i>kanoti</i>	[varną] PLT						
<i>(su)lėsti</i>	vištyčius ŠTS						
<i>mūčyti</i>		senę VKŠ					
<i>(nu)daūžti</i>	senūsius ŽEML						
<i>ganyti</i>	dobilus ŠTS			javus PLNG			

2 LENTELĖS TĘSINYS

Veiksmažodis	<i>žėmėn</i>	<i>žėmė</i>	<i>į žėmę</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmynais</i>	<i>žėmynais</i>
<i>spáusti</i>	(apie spūstį bažnyčioje) SLNT			(apie skausmą) ŠTS			
<i>kūlti</i>				linus ŠTS			
<i>stinginti</i>	(apie speigą) ŠTS						
<i>kiřsti</i>				[žmogų] ŠTS			
<i>pjáuti</i>					(apie li- gą) SD		

3 LENTELĖ. PASAKYMŲ SU PERFICIENTYVINĖMIS KONSTRUKCIJOMIS
PREDIKATAI (ŠALINIMO (ATSKYRIMO) REIKŠMĖS VEIKSMAŽODŽIAI)

Veiksmažodis	<i>žėmėn</i>	<i>žėmė</i>	<i>į žėmę</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmynais</i>	<i>žėmynais</i>
<i>iñti</i>	skūrą YL, kryžių TRK, šlejerį KLK, kepurę KLK, ranką KLK, brangenybes VGR, lukštą JDP, burokus AKN		dulkeles Pp				
<i>viľkti(s)</i>	švarką JNŠ, švarką LK [drabužius] VŠK						
<i>kinkýti</i>	arklį KLK, arklį ŽG, ku- meles KLVRŽ		[arklį] TRŠ				

3 LENTELĖS TĘSINYS

Veiksmažodis	<i>žėmėn</i>	<i>žėmė</i>	<i>į žėmę</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmynais</i>	<i>žėmynais</i>
<i>mėsti</i>	[maistą] PLN, lopą LNKV, alų KRČ		rūkymą KRŠ				
<i>kiřsti</i>	medžius VŽ, galvą KL, koją TRK, galvą VB	galvą KRŠ	galvą Lk	koją TRK			
<i>griąuti(es)</i>	[namą] KRTN, numus ŠTS, mokyklą KLK, namuką SLČ				[namus] YL		
<i>kiřpti</i>	barzdą SD, uostus SD, [medžiagą] YL, medžiagą ŽG						
<i>pjąuti</i>	[javus] BDR, gipsą BDR, kriaušę ŽG, kojas VKŠ		lazdyną AKM	koją KRG			
<i>ráuti</i>	linus KLVRŽ	žoles KRŠ		bulves KRTN, linus JDR linus KLP			
<i>kàsti</i>				bulbes SD	bulbes TRK		
<i>láužti</i>	ranką TRK						
<i>krapštýti</i>		bites MŠK					
<i>(nu)plėřti</i>	svogūnų odą Č						
<i>drėksti</i>	spuogą VKŠ						
<i>nėřti</i>	puodą KL						

3 LENTELĖS TĘSINYS

Veiksmažodis	<i>žėmėn</i>	<i>žėmė</i>	<i>į žėmę</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmyn</i>	<i>žėmynais</i>	<i>žėmynaĩs</i>
<i>kėlti</i>	puodą KL	keptuvę LK		[puodą] SD			
<i>máuti(s)</i>	žiedą TRK	kelnes ŠAUK				žekes GRŠL	
<i>rėdýti(s)</i>	[žmogų] TRK						
<i>darýties</i> 'rengtis'					LKŽ	Ms	
<i>valkstýti</i>	burnosus PLT						
<i>lūpti</i>		beržus AKM					
<i>tėpti</i>						medų ŠTS	
<i>(nu)mėsti</i>	viršaitį JDR						
<i>řitinti</i>		senį RDN					
<i>veřsti</i>						valdžią SKD	

SUTRUMPINIMAI

LKA_{III} – *Lietuvių kalbos atlasas 3, Morfologija*, red. K. MORKŪNAS, Vilnius: Mokslo, 1991.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, red. V. AMBRAZAS, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

LKŽ_{VII} – *Lietuvių kalbos žodynas 7*, red. J. KRUOPAS, Vilnius: Mintis, 1966.

LKŽ_{XIV} – *Lietuvių kalbos žodynas 14*, red. K. ULVYDAS, Vilnius: Mokslo, 1986.

LKŽ_{XIX} – *Lietuvių kalbos žodynas 19*, red. V. VITKAUSKAS, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

LKŽ_{XX} – *Lietuvių kalbos žodynas 20*, red. V. VITKAUSKAS, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002.

LITERATŪRA

AMBRAZAS, V., red., 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Trečiasis pataisytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DAUJOTYTĖ, V. 2002: Pamatinis kultūros tekstas. *Dvidešimt lietuvių kalbos žodyno tomų*, sudarė J. Zabarskaitė, Z. Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 34–35.

GIRDENIS, A. 1984: Stratifikacinis lietuvių kalbos veiksmažodžio morfologijos modelis. *Kalbotyra* 35(1), 25–30.

GIRDENIS, A., KAČIUŠKIENĖ, G. 1986: Paraleliniai reiškiniai latvių ir šiaurinių lietuvių veiksmažodžio sistemose. *Kalbotyra* 37 (1), 21–27.

GUDAVIČIUS, A. 2000: *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.

- LAIGONAITĖ, A. 1957: *Vietininkų reikšmė ir vartosena dabartinėje lietuvių kalboje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- LIPARTE, E. 2000: Iliatyvo resp. prieveiksmio *laukan* reikšmės ir galimi sinonimai lietuvių kalbos tarmėse. *Acta Linguistica Lithuanica* 43, 144–151.
- PAULAUŠKIENĖ, A. 1989: *Gramatinės lietuvių kalbos vardažodžių kategorijos*, Vilnius: Mokslas.
- ULVYDAS, K., red., 1971: *Lietuvių kalbos gramatika* 2, Vilnius: Mintis.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1, Vilnius: Mokslas.

Rolandas Mikulskas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 2055 Vilnius, Lietuva

Gauta 2003 04 22